

Ryszard F. Sadowski

Rola ekologii kulturowej w badaniach środowiskowych

Seminare. Poszukiwania naukowe 26, 171-184

2009

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z PROBLEMATYKI FILOZOFICZNEJ

SEMINARE
26 * 2009 * s. 171-184

RYSZARD F. SADOWSKI SDB
Instytut Ekologii i Bioetyki, UKSW – Warszawa

ROLA EKOLOGII KULTUROWEJ W BADANIACH ŚRODOWISKOWYCH

Ekologia kulturowa w sposób systematyczny bada wzajemne zależności środowiska, technologii i sposobów zachowania się człowieka. Stosuje przy tym metody nauk społecznych w celu poznania procesów przystosowania i zmian określonych społeczności w warunkach właściwego im środowiska naturalnego¹. Za twórcę ekologii kulturowej powszechnie uznaje się Juliana Haynesa Stewarda. Należy jednak zaznaczyć, że wielu innych uczonych już wcześniej prowadziło podobne badania. E.D. Chapple i C.S. Coon już w roku 1942 pisali o technologii jako koniecznym do uwzględnienia czynnika w badaniu środowiska naturalnego². J.W. Bennett twierdzi nawet, że ich odkrycia można uznać za prekursorskie względem jądra kulturowego – kluczowego elementu koncepcji Stewarda³. Są i tacy historycy nauki, którzy źródeł ekologii kulturowej upatrują w twórczości K. Darwina i K. Marksa⁴.

Do poprzedników Stewarda z pewnością można zaliczyć A. Richards, która w latach 30. prowadziła badania na obszarach Afryki Środkowej i Wschodniej wśród Ludu Bemba. Richards opisała system zdobywania środków do życia oraz sposób używania dostępnych zasobów i ich związek ze strukturą społeczną tego

¹ Por. R. M. Netting, *Cultural Ecology*, w: *Encyclopedia of Cultural Anthropology*, red. D. Levinson, M. Ember, t. 1, Henry Holt and Company, New York 1996, s. 267.

² Por. E. D. Chapple, C. S. Coon, *Principles of Anthropology*, cz. II: *Environment and Technology*, Henry Holt and Company, New York 1942.

³ Por. J. W. Bennett, *The Ecological Transition. Cultural Anthropology and Human Adaptation*, Transaction Publishers, New Brunswick-London 2005, s. 218.

⁴ Por. T. H. Eriksen, *Small Places, Large Issues. An Introduction to Social and Cultural Anthropology*, Pluto Press, London-Sterling 2001, s. 195.

ludu⁵. Podobnych opracowań, nawiązujących do ekologii kulturowej, nie opublikowano w Ameryce aż do lat sześćdziesiątych⁶. Niektórzy uczeni wskazują także na C.D. Forde'a i jego *Habitat, Economy and Society* (1934), w którym wprowadził do brytyjskiej antropologii elementy ekologii kulturowej. Dojrzałe sformułowanie tej koncepcji łączy się jednak dopiero z wydaniem książki Stewarda *Theory of Culture Change* (1955).

1. EKOLOGIA KULTUROWA NA TLE ANTROPOLOGII ŚRODOWISKOWEJ

Ze względu na posługiwanie się specyficzną terminologią trudno jest jednoznacznie zakwalifikować ekologię kulturową jako dyscyplinę antropologiczną. Niektórzy uważają, że – wraz z narastaniem problemów ekologicznych i popularyzacją kwestii środowiskowych – ekologia kulturowa przekształciła się w antropologię ekologiczną⁷. W obrębie tych dziedzin wiedzy występuje duża dowolność używania pokrewnych terminów, które niejednokrotnie zachodzą na siebie, co prowadzi do nieporozumień. Wobec tego P.K. Townsend proponuje odróżnić antropologię środowiskową od antropologii ekologicznej. Uważa, że antropologia środowiskowa ma szerszy zakres i obejmuje takie dyscypliny, jak ekologia ewolucyjna, ekologia historyczna, ekologia polityczna czy etnoekologia. Antropologia ekologiczna zaś odnosi się do badań pojedynczych ekosystemów, w których występują kilkusetosobowe społeczności ludzkie⁸.

M.Q. Sutton i E.N. Anderson, wskazując miejsce ekologii kulturowej wśród dyscyplin naukowych, odnoszą ją wprost do ekologii i ekologii człowieka. Ekologię definiują jako naukę o relacjach organizmów żywych ze środowiskiem. Ekologię człowieka zaś jako naukę o powiązaniach człowieka z jego biologią, kulturą i środowiskiem przyrodniczym. Zwracają uwagę, że powstała w połowie XX wieku ekologia kulturową dziś powszechnie odnosi się do ekologii człowieka. Tę zaś niekiedy określa się takimi terminami, jak antropologia ekologiczna czy kultura i środowisko (*culture and environment*), a czasami nadal ekologia kulturowa⁹. Uczeni ci uważają, że ekologia kulturowa wraz z biologiczną ekologią człowieka stanowią dwa podstawowe działy ekologii człowieka. O ile bowiem biologiczna ekologia człowieka skupia się na biologicznych aspektach relacji człowiek – środowisko, o tyle ekologia kulturowa na kulturowym przystosowaniu się człowieka do środowiska przyrodniczego¹⁰.

⁵ Por. A. Richards, *Land, Labor, and Diet in Northern Rhodesia*, Oxford University Press, London 1939.

⁶ Por. J. W. Bennett, *The Ecological Transition*, dz. cyt., s. 219-220.

⁷ Por. P. K. Townsend, *Environmental Anthropology. From Pigs to Policies*, Waveland Press, Prospect Heights 2000, s. 11.

⁸ Por. tamże, s. 12-13.

⁹ Por. M. Q. Sutton, E. N. Anderson, *Introduction to Cultural Ecology*, Rowman & Littlefield Publishers, Walnut Creek-Lanham-New York-Toronto-Oxford 2004, s. 2.

¹⁰ Por. tamże, s. 3.

Szerzej na temat ekologii człowieka, jej działów oraz przedmiotu badań, piszą D. G. Bates i S. H. Lees. Umiejscawiają oni ekologię człowieka w szerokim kontekście ekologii, którą definiują jako naukę przyrodniczą, szukającą odpowiedzi na trzy zasadnicze pytania: (1) Jak środowisko wpływa na organizm?; (2) Jak organizm wpływa na środowisko? oraz (3) Jak organizm wpływa na inne organizmy w ich środowiskach? Bates i Lees uważają, że ekologia człowieka łączy w sobie przedmiot badań takich dyscyplin, jak antropologia, biologia, geografia, demografia, ekonomia itp., w celu zrozumienia relacji człowieka ze środowiskiem według tych trzech pytań. Ekologię kulturową traktują zaś jako odmianę ekologii człowieka¹¹. Inni uczeni zaś utrzymują, że ekologia kulturowa jest działem geografii¹². Dodatkowe problemy w polskiej literaturze rodzą różne tłumaczenia angielskich tekstów źródłowych¹³. Widać więc, że – zależnie od ujęcia – dość dowolnie ustala się status metodologiczny ekologii kulturowej.

2. EKOLOGIA KULTUROWA JAKO METODA BADAŃ RELACJI CZŁOWIEK-ŚRODOWISKO

Ekologia kulturowa wpisuje się w długą historię refleksji nad wzajemną relacją środowiska naturalnego i kultury¹⁴. Już Arystoteles pisał o wpływie klimatu na charakter człowieka¹⁵, Monteskiusz natomiast o zależności między jakością gleb i powstawaniem złożonych społeczności¹⁶. Jeszcze w XX wieku wielu uczonych stało na stanowisku determinizmu geograficznego głoszącego, że uwarunkowania geograficzne – ze względu na wpływ, jaki wywierają na charakter człowieka – są podstawą jego historii¹⁷. Inni zaś, jak np. Franz Boas, Clark Wissler czy Alfred Kroeber, głosili posybilizm środowiskowy, w myśl którego oddziaływanie środowiska naturalnego i kultury ma charakter bardziej złożony. W myśl tej koncepcji środowisko naturalne determinuje rozwój jedynie pewnych cech kulturowych.

¹¹ Por. D. G. Bates, S. H. Lees, *Case Studies in Human Ecology*, Plenum Press, New York-London 1996, s. 1.

¹² Por. B. L. Turner, *The Specialist-Synthesis Approach to the Revival of Geography: The Case of Cultural Ecology*, *Annals of the Association of American Geographers* 79(1989)1, s. 88.

¹³ Por. A. Siniarska, N. Wolański, *Czym jest współczesna ekologia człowieka*, *Studia Ecologiae et Bioethicae* 1(2003), s. 63-95.

¹⁴ Por. M. R. Dove, C. Carpenter, *Introduction: Major Historical Currents in Environmental Anthropology*, w: *Environmental Anthropology. A Historical Reader*, red. M. R. Dove, C. Carpenter, Blackwell Publishing 2008, s. 1-2.

¹⁵ Por. Arystoteles, *Polityka*, tłum. L. Piotrowicz, w: tenże, *Dzieła wszystkie*, t. 6, wstępy i komentarze M. Chigerowa, PWN, Warszawa 2001, ks. VII, rozdz. 6, pkt. 1.

¹⁶ Por. Monteskiusz, *O duchu praw*, tłum. T. Boy-Żeleński, Wydawnictwo ANTYK, Kęty 1997, cz. III, ks. XVIII, rozdz. 1 i 4.

¹⁷ Por. E. Huntington, *The Pulse of Asia: A Journey in Central Asia Illustrating the Geographic Basis of History*, Houghton-Mifflin Company, Boston-New York 1907, s. 359.

Obecnie relacja kultura – środowisko najczęściej przybiera postać „dialogiczną”, odchodząc od ekstremalnych stanowisk wskazujących na pierwszoplanową (a niekiedy nawet wyłączną) rolę kultury czy środowiska przyrodniczego. Wśród dyscyplin zajmujących się tym zagadnieniem znajduje się ekologia człowieka. Bada ona liczne aspekty kultury i środowiska naturalnego z uwzględnieniem charakteru i zakresu wpływu kultury na rozwiązywanie problemów ekonomicznych, pojmowania środowiska przez poszczególne społeczności ludzkie oraz sposobu dzielenia się wiedzą na ten temat. Ekologia kulturowa zaś analizuje sposób przystosowawczego wykorzystania kultury przez człowieka¹⁸.

Wśród zasadniczych celów, jakie Steward stawiał przed ekologią kulturową było zbadanie wzajemnych relacji człowieka i środowiska przyrodniczego¹⁹. Niektórzy zarzucają mu jednak, że nie w pełni zdawał sobie sprawę z możliwości ekologii kulturowej jako metody badań relacji człowiek – środowisko i ograniczył swoją koncepcję do analizy procesów ukształtowania społeczności ludzkich²⁰. Niewątpliwie ekologia kulturowa wnosi wiele do zrozumienia relacji człowieka i środowiska. Zwraca bowiem uwagę na znaczenie takich elementów, jak klimat, ukształtowanie terenu, fauna, flora, rodzaj gleb, dostępność wody itd. Podkreśla jednocześnie znaczenie kultury ujmowanej w kategoriach techniki, ekonomii, struktury społecznej, organizacji politycznej oraz ideologii, czyli czynników wytworzonych przez człowieka w celu wykorzystania środowiska i przystosowania się do niego²¹. Koncepcja ta w większym stopniu dotyczy jednak elementu „kulturowego” niż „ekologicznego”. Zdaniem R.F. Murphy’ego wynika to z obawy Stewarda przed tendencją biologicznego redukcjonizmu²².

Spopularyzowana przez Stewarda metoda ekologii kulturowej dała impuls do przewyciężenia dominujących w antropologii amerykańskiej w połowie XX wieku dwóch stanowisk: determinizmu geograficznego oraz posybilizmu środowiskowego²³. Ekologia kulturowa, akcentując znaczenie ekonomii i technologii, wskazuje na zależność stosunku człowieka do środowiska naturalnego od stopnia rozwoju kulturowego. Przypisuje ważną, jeśli nie decydującą, rolę czynnikom środowiskowym i ekonomicznym w kształtowaniu organizacji społecznej i roz-

¹⁸ Por. M. Q. Sutton, E. N. Anderson, *Introduction to Cultural Ecology*, dz. cyt., s. 2-3.

¹⁹ Por. J. W. Bennett, *The Ecological Transition*, dz. cyt., s. 222.

²⁰ Por. R. F. Murphy, *Julian Steward, w: Totems and Teachers. Perspectives on the History of Anthropology*, red. S. Silverman, Columbia University Press, New York 1981, s. 193.

²¹ Por. P. Chmielewski, *Kultura i ewolucja*, PWN, Warszawa 1988, s. 367; W. T. Sanders, *Cultural Ecology of Nuclear Mesoamerica*, *American Anthropologist*. New Series 64(1962)1, s. 34.

²² Por. R. F. Murphy, *Introduction: The Anthropological Theories of Julian H. Steward*, w: *Evolution and Ecology*, red. J. C. Steward, R. F. Murphy, University of Illinois Press, Urbana-Chicago-London 1977, s. 22, 25.

²³ Por. P. Chmielewski, *Kultura i ewolucja*, dz. cyt., s. 359; N. Haenn, R. R. Wilk, *The Environment in Anthropology. A Reader in Ecology, Culture, and Sustainable Living*, New York University Press, New York-London 2006, s. 3.

woju cywilizacji²⁴. Dzięki analizie czynników ekonomicznych i technologicznych w kluczu ekologii kulturowej można lepiej zrozumieć wpływ na środowisko kolejnych rewolucyjnych zmian technologicznych, począwszy od wynalezienia rolnictwa, udomowienia zwierząt, poprzez rewolucję techniczną, po opanowanie energii jądrowej i technologii podboju kosmosu. Wiele współczesnych analiz relacji człowiek – środowisko naturalne nawiązuje do ekologii kulturowej, która odchodzi od dualistycznego ujęcia tej relacji²⁵.

Koncepcja ta pomaga zrozumieć interakcje poszczególnych kultur. Postęp technologiczny, szczególnie w takich kwestiach, jak przekazywanie energii i informacji oraz transport produktów i osób, sprzyja międzykulturowym kontaktom, dając podstawę do poznawania sąsiednich kultur poprzez zarówno pokojowe, jak i wrogie kontakty.

Ekologia kulturowa sprzyja także zrozumieniu postępującego wraz z rozwojem cywilizacji procesu uniezależniania się kultur od środowiska. Dobrze ilustrują to odkrycia technologiczne w zakresie bezpieczeństwa i medycyny. Pozwalają one unikać ryzyka wynikającego z nieprzewidywalności procesów zachodzących w środowisku naturalnym. Współczesny człowiek jest w stanie mieszkać i żyć w środowisku, które jeszcze niedawno było mu wrogie lub zupełnie niedostępne, jak chociażby miasta zbudowane w głębi pustyni lub w pobliżu kręgu polarnego, czy stacje orbitalne.

Steward był przekonany, że ekologia kulturowa umożliwi odkrycie prawidłowości między złożonością struktur społecznych a warunkami środowiska naturalnego. W jego opinii, ekologia kulturowa jest dobrą metodą do zbadania, czy społeczności żyjące w podobnych warunkach środowiskowych i dysponujące podobną technologią wykształciły podobną strukturę społeczną. Publikacja *Tappers and Trappers* dowodzi jednak, że nie był on deterministą środowiskowym²⁶. Pokazał bowiem, jak podobne procesy społeczne zachodziły w dwóch społecznościach, żyjących w bardzo odmiennych warunkach środowiskowych²⁷. Nie uchroniło go to jednak od zarzutów o tendencje deterministyczne i zbytnią statyczność w analizie relacji kultura – środowisko. Bennett uważa, że pomimo niezaprzecznego postępu w tym względzie, Steward zatrzymał się jednak „w połowie drogi”²⁸.

²⁴ Por. B. Olszewska-Dyoniziak, *Człowiek – kultura – osobowość. Wstęp do klasycznej antropologii kulturowej*, Alta 2, Wrocław 2003, s. 56.

²⁵ Por. L. Head, *Cultural ecology: the problematic human and the terms of engagement*, Progress in Human Geography 31(2007)6, s. 838.

²⁶ Por. J. H. Steward, R. F. Murphy, *Tappers and Trappers: Parallel Process in Acculturation*, *Economical Development and Cultural Change* 4(1956)4, s. 335-355; J. H. Steward, *Determinism in Primitive Society?*, w: *Evolution and Ecology*, red. J. C. Steward, R. F. Murphy, University of Illinois Press, Urbana-Chicago-London 1977, s. 180-187.

²⁷ Por. R. F. Murphy, *Julian Steward*, art. cyt., s. 194.

²⁸ Por. J. W. Bennett, *The Ecological Transition*, dz. cyt., s. 217.

Steward podkreśla znaczenie kultury i pokazuje, jak relacje człowieka do środowiska wymykają się czysto biologicznym analizom. Człowiek nie wkracza bowiem w przestrzeń ekologiczną jak inne organizmy żywe, związane ze środowiskiem i między sobą jedynie w sposób biologiczny. Człowiekowi towarzyszy czynnik ponadorganiczny – kultura, która zarówno wpływa na środowisko, jak i podlega jego wpływom²⁹. Dzięki takiemu ujęciu, ekologia kulturowa wnosi swój wkład w coraz lepsze zrozumienie wzajemnych relacji człowieka i przyrody.

3. EKOLOGIA KULTUROWA W UJĘCIU JULIANA HAYNESA STEWARDA

Zasadniczy zarys ekologii kulturowej powstał w latach 1936-1955. Pierwsza praca Stewarda w tym nurcie to *The Economic and Social Basis of Primitive Bands* (1936), w której podejmuje tematykę wzajemnej relacji środowiska naturalnego i szeroko pojętej kultury pierwotnych grup ludzkich. Od tego czasu niemal wszystkie jego prace dotyczą zależności między środowiskiem naturalnym, strategią zdobywania pożywienia i strukturami społecznymi. *Basin-Plateau Aboriginal Sociopolitical Groups* (1938) to kolejna publikacja Stewarda, w której za główny cel stawia sobie analizę wpływu środowiska przyrodniczego na instytucje socjopolityczne. Opierając się na badaniach terenowych wśród Pajutów i Szoszonów, prezentuje drobiazgowy opis tradycyjnych sposobów zdobywania środków do życia. W rozdziale *Ecology in cultural studies* przekonuje, że nie można w pełni zrozumieć znaczenia kulturowych i psychologicznych czynników i ich wpływu na kulturę, jeśli nie zrozumie się warunkującej ich ekologii³⁰.

Ekologia kulturowa została wyraźnie sformułowana dopiero w książce *Theory of Culture Change* (1955), w której Steward stwierdza, że „ekologia kulturowa zwraca szczególną uwagę na te czynniki, które w wyniku analizy empirycznej wydają się być najbardziej związane z wykorzystaniem środowiska naturalnego, a zostały zalecone przez kulturę”³¹. Mniej interesuje go pochodzenie technologii niż jej zastosowanie, zależne od lokalnych warunków środowiska naturalnego. Uważa, że procesy przystosowawcze są uwarunkowane środowiskowo. Istotnym tego czynnikiem są nie tylko społeczności ludzkie, jako część całego środowiska naturalnego, ale także cechy kulturowe, które są wynikiem tych przystosowań. Steward jest przekonany, że w badaniach należy skupić się tylko na tych czynnikach, którym dane kultury przypisują wagę³². Twierdzi też, że u podstaw ekologii kulturowej leży przystosowanie do środowiska, a istotnym czynnikiem jest złożoność i poziom kultury, który osiągnęła dana społeczność. Istnieje wielka

²⁹ Por. J. H. Steward, *Theory of Culture Change. The Methodology of Multilinear Evolution*, University of Illinois Press, Urbana-Chicago 1972, s. 31.

³⁰ Por. tenże, *Basin-Plateau Aboriginal Sociopolitical Groups*, United States Government Printing Office, Washington 1938, s. 260.

³¹ Tenże, *Theory of Culture Change*, dz. cyt., s. 37.

³² Por. tamże, s. 38-39.

różnica pomiędzy społecznościami składającymi się z myśliwych i zbieraczy działających samotnie i niezależnie od siebie, a współczesnym społeczeństwem rozwiniętym, eksploatującym zasoby naturalne na masową skalę oraz wykorzystującym najnowsze środki transportu i komunikacji³³.

Steward wyróżnia *trzy procedury* konstytuujące ekologię kulturową: (1) analizę wzajemnych relacji pomiędzy technologią (produkcji i eksploatacji) a środowiskiem; (2) analizę wzorców zachowań łączących się z eksploatacją danego obszaru przy pomocy określonej technologii; (3) ocenę zakresu, w jakim dane wzorce zachowań zastosowanych do eksploatacji środowiska wpływają na inne aspekty kultury.

Istotnym elementem ekologii kulturowej jest koncepcja jądra kulturowego. W rozumieniu Stewarda składa się ono z podstawowych cech kultury ściśle powiązanych z ekosystemem, a zwłaszcza z podstawami ekonomicznymi danego społeczeństwa. Jądro kulturowe zawiera takie społeczne, polityczne i religijne wzory, które są przez ten układ determinowane. Cechy stanowiące jądro kulturowe różnią się od pozostałych (wtórnych) cech kultury, które są słabiej powiązane z jądrem i są zasadniczo zależne od czynników historyczno-kulturowych. Natomiast cechy wchodzące w skład jądra kulturowego są ze sobą wzajemnie powiązane relacjami funkcjonalno-strukturalnymi³⁴. Jądro kulturowe jest więc swego rodzaju modelem diagnostycznym, służącym do empirycznego badania międzykulturowych różnic, podobieństw i regularności wśród społeczności charakteryzujących się tym samym jądrem kulturowym.

Pod koniec lat pięćdziesiątych Steward znacząco zmienił swoją koncepcję. Ze względu na doniosłość zmian, V. Kerns postuluje wyróżnić dwie formy ekologii kulturowej: „klasyczną” oraz „postklasyczną”³⁵. Wersja wcześniejsza jest refleksją nad procesami, poprzez które społeczność przystosowuje się do środowiska naturalnego. W tym przypadku głównym celem ekologii kulturowej jest ustalenie, czy te dostosowania inicjują wewnętrzne transformacje społeczne czy raczej ewolucyjne zmiany. Ekologia kulturowa analizuje te zmiany w powiązaniu z innymi procesami mającymi na nie wpływ, badając jednocześnie wzajemne oddziaływania społeczności i instytucji społecznych oraz środowiska naturalnego. Steward porównuje ekologię kulturową z ekologią biologiczną, wskazując na ich podobieństwa w metodzie badania interakcji zjawisk społecznych i przyrodniczych w ramach danego obszaru, ale nie utożsamia cech społecznych z gatunkami biologicznymi i nie twierdzi, że rywalizacja pełni najważniejszą rolę w procesie

³³ Por. tamże, s. 39.

³⁴ Por. tamże, s. 37; tenże, *Cultural Causality and Law: A Trial Formulation of the Development of Early Civilizations*, *American Anthropologist*. New Series 51(1949)1, s. 6-7.

³⁵ Por. V. Kerns, *Scenes from the High Desert: Julian Steward's Life and Theory*, University of Illinois Press, Urbana-Chicago 2003, s. 323; R. Sadowski, *Ewolucja poglądów Juliana Haynesa Stewarda na temat ekologii kulturowej*, *Studia Ecologiae et Bioethicae* 5(2007), s. 61-73.

przystosowawczym³⁶. Ekologia kulturowa bada istotne różnice między kulturami, spowodowane przez konkretne procesy przystosowawcze, poprzez które każda społeczność oddziałuje na swoje środowisko. Koncepcja ta nie zakłada, że każde takie przystosowanie jest wyjątkowe i niepowtarzalne. Używając metod empirycznych, ekologia kulturowa stara się dokonać uogólnień na temat międzykulturowych podobieństw i różnic, które pojawiają się w procesach przystosowawczych³⁷.

Późniejsza wersja ekologii kulturowej przemilcza koncepcję jądra kulturowego i większy wpływ na procesy adaptacyjne przypisuje czynnikom pozaekonomicznym. Steward odchodzi też od wcześniejszego rozróżnienia pomiędzy najważniejszymi cechami stanowiącymi jądro kulturowe oraz niezliczonymi cechami wtórnymi. Bardziej podkreśla zaś wpływ czynników biologicznych i kulturowych na procesy przystosowawcze. Można też odnieść wrażenie, że w późniejszych opracowaniach Steward mniej radykalnie oddziela cechy wprost łączące się z ekonomią i zdobywaniem pożywienia od tych cech, które łączą się z rytuałami, stylami artystycznymi i architektonicznymi, którym ostatecznie przyznaje pewną rolę we wpływności na procesy adaptacyjne danej społeczności³⁸.

4. KONTYNUATORZY MYŚLI STEWARDA

Pomimo licznych publikacji, ekologia kulturowa jest wciąż niedoprecyzowana. R.M. Netting, wskazując na trudności w jej zdefiniowaniu, proponuje, by scharakteryzować ją przez prezentację zagadnień, którymi się zajmuje. W jego opinii swoistość ekologii kulturowej ujawnia się w momencie, gdy te same dane badawcze, poddane analizie z perspektywy ekologii kulturowej, porówna się z wynikami badań przeprowadzonych w świetle innych teorii antropologicznych³⁹. Trudności ze zdefiniowaniem ekologii kulturowej są spowodowane wielką ilością publikacji teoretycznych, poświęconych tej koncepcji. Wydaje się, że Steward wyraźniej precyzuje ją w swych pracach badawczych niż teoretycznych⁴⁰. Niejednokrotnie podkreśla, że nie jest ona teorią, wręcz przeciwnie, zwykle określał ją mianem metody, zagadnienia, podejścia czy ujęcia procesu zmian, zachodzących w społecznościach ludzkich⁴¹.

Pomimo upływu czasu, ekologia kulturowa jest wciąż stosowanym ujęciem antropologicznym. Murphy jest przekonany, że koncepcja Stewarda będzie inspi-

³⁶ Por. J. H. Steward, *Cultural Ecology*, w: *International Encyclopaedia of the Social Sciences*, red. D. L. Sills, R. K. Merton, Macmillan, New York 1968, t. 4, s. 337.

³⁷ Por. tamże, s. 338.

³⁸ Por. tamże, s. 339-340.

³⁹ Por. R. M. Netting, *Cultural Ecology*, Waveland Press, Prospect Height 1986, s. 6-7.

⁴⁰ Por. P. Chmielewski, *Kultura i ewolucja*, dz. cyt., s. 359.

⁴¹ Por. J. H. Steward, *Theory of Culture Change*, dz. cyt., s. 42; V. Kerns, *Scenes from the High Desert...*, dz. cyt., s. 310.

rować kolejne pokolenia antropologów do jej stosowania i odkrywania drzemiących w niej możliwości⁴². Przykładem uaktualnienia i dopracowania ekologii kulturowej jest publikacja R.O. Clemmerna, który wraca do wcześniejszych – konkretnych i ściśle określonych – elementów klasycznej koncepcji Stewarda. W miejsce trzech procedur Stewarda, Clemmer proponuje sześć kategorii zmiennych, które wzajemnie na siebie oddziałują: (1) zasoby środowiska naturalnego; (2) technologia używana, aby te zasoby wydobyć, przetworzyć i przechować; (3) społeczna i polityczna organizacja produkcji, ochrony, przeznaczenia i podziału zasobów oraz organizacja ludzkiej pracy dla ich uzyskania; (4) kultura powiązana ze wszystkimi powyższymi czynnikami, włączając w to wartości ekonomiczne i wzorce zachowań; (5) biologiczna natura istoty ludzkiej oraz (6) procesy psychiczne i dążenia człowieka⁴³.

Koncepcja Stewarda stała się popularna wśród młodego pokolenia antropologów amerykańskich. S. Silverman do grona osób w różnym stopniu nawiązujących do ekologii kulturowej zalicza on takich uczonych, jak: E. Service, S. Diamond, M. Fried, J. Murra, D. McCall, R. Manners, R. Mathewson, S. Mintz, E. Wolf, R. Murphy, R. Sahllins, M. Harris, A. Vayda, R. Rappaport⁴⁴. Niektórzy uważają, że C. Geertz i F. Barth także wyrastają z tradycji zapoczątkowanej przez Stewarda⁴⁵.

Wielu antropologów stosunkowo szybko zdało sobie sprawę z mankamentów ekologii kulturowej i próbowało je usunąć⁴⁶. Zwrócono uwagę, że jądro kulturowe zbyt upraszcza zakres, złożoność i różnorodność środowiska i systemów społecznych. Uznano, że w swych analizach Steward przyznał zbyt dużą wagę kulturze, a założenie, że organizacja zdobywania środków do życia jest ważniejszym elementem niż inne aspekty społeczności ludzkiej i kultury, jest przedwczesne i niesprawdzone⁴⁷. Prace Wolfa pokazały, że w analizach antropologicznych nie można pomijać czynników ideologicznych i społecznych. Natomiast badania takich uczonych, jak Vayda, Leeds, Smith i Rappaport przyczyniły się do zwró-

⁴² Por. R. F. Murphy, *Julian Steward*, art. cyt., s. 197.

⁴³ Por. R. O. Clemmer, *Steward's Gap: Why Steward Did Not Use His Theory of Culture Change to Explain Shoshoni Culture Change*, w: *Julian Steward and the Great Basin. The Making of an Anthropologist*, red. R. O. Clemmer, L. D. Mayers, M. E. Rudden, The University of Utah Press, Salt Lake City 1999, s. 153.

⁴⁴ Por. S. Silverman, *Stany Zjednoczone*, tłum. J. Tegnerowicz, w: *Antropologia. Jedna dyscyplina, cztery tradycje: brytyjska, niemiecka, francuska i amerykańska*, red. F. Barth et al., Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, s. 285-382.

⁴⁵ Por. M. R. Dove, C. Carpenter, *Introduction: Major Historical Currents in Environmental Anthropology*, w: *Environmental Anthropology. A Historical Reader*, red. M. R. Dove, C. Carpenter, Blackwell Publishing 2008, s. 16.

⁴⁶ Por. R. E. Blanton, *Cultural Ecology Reconsidered*, *American Antiquity* 45(1980)1, s. 145-151; C. Marquette, *Cultural Ecology*, <<http://www.indiana.edu/~wanthro/eco.htm>>, (data dostępu: 24.09.2008).

⁴⁷ Por. E. F. Moran, *Ecosystem Ecology in Biology and Anthropology: A Critical Assessment*, w: *Ecosystem Approach in Anthropology. From Concept to Practice*, red. E. F. Moran, University of Michigan Press, Ann Arbor 1993, s. 10.

cenia większej uwagi na wpływ czynników religijnych i ceremonii. Z kolei R. B. Edgerton podkreślił zależność osobowości i ekologii⁴⁸. Powyższe odkrycia przyczyniły się do zmiany ekologii kulturowej i dały impuls do nowych jej zastosowań.

5. PRZYKŁADY BADAŃ Z ZASTOSOWANIEM EKOLOGII KULTUROWEJ

Ekologia kulturowa jest popularną metodą badań środowiskowych. Już w latach 50. zainspirowała nowy nurt badań archeologicznych. Barth zwraca uwagę, że człowiek zawsze (bezpośrednio lub pośrednio) jest związany z przyrodą i eksploatuje jej zasoby. Wskazując na Eskimosów, Indian Pueblo i Indian Navajo, twierdzi, że badając czynniki ekologiczne (wykorzystywane rośliny, zwierzęta, na które polowali, itp.), archeolog może uzupełnić istotne braki na temat badanych kultur i lepiej zrozumieć mechanizmy podejmowania decyzji, które wpływały na ich losy⁴⁹. Inspiracje ekologią kulturową dostrzegamy także u współczesnych archeologów. W.W. Fitzhugh, prowadząc badania na terenie amerykańskiej Arktyki, nawiązuje do koncepcji Stewarda. Jest on przekonany, że najbardziej dostępne i bezpośrednie relacje pomiędzy kulturą a środowiskiem naturalnym wyrażają się w przystosowaniach technologicznych i ekonomicznych oraz w tych formach kulturowych, które są najbardziej związane z pracą⁵⁰. Podkreśla też znaczenie zwierząt wykorzystywanych w danych społecznościach i ich wpływu na wielkość i strukturę społeczności⁵¹. Do ekologii kulturowej nawiązywali także etnografowie⁵² i geografowie. Jednymi z pierwszych przedstawicieli geografii wykorzystującymi koncepcję Stewarda byli B. Q. Nietschmann i J. M. Blaut⁵³. Także dziś ukazują się prace geografów nawiązujące do ekologii kulturowej⁵⁴, o czym szerzej pisze K.S. Zimmerer⁵⁵.

⁴⁸ Por. D. Kaplan, R. A. Manners, *Culture Theory*, Prentice Hall, Englewood Cliffs 1972, s. 76-77; E. F. Moran, *Human Adaptability. An Introduction to Ecological Anthropology*, Westview Press 2000, s. 49-50.

⁴⁹ Por. F. Barth, *Ecologic Adaptation and Cultural Change in Archaeology*, *American Antiquity* 15(1950)4, s. 338.

⁵⁰ Por. W. W. Fitzhugh, *Environmental Archeology and Cultural Systems in Hamilton Inlet, Labrador: A Survey of the Central Labrador Coast from 3000 B.C. to the Present*, Smithsonian Institution Press 1972, s. 7.

⁵¹ Por. tenże, *Biogeographical Archaeology in the Eastern North American Arctic*, *Human Ecology* 25(1997)3, s. 392-396.

⁵² Por. Ch. O. Frake, *Cultural Ecology and Ethnography*, *American Anthropologist. New Series* 64(1962)1, s. 53-59.

⁵³ Por. W. M. Denevan, *Bernard Q. Nietschmann, 1941-2000: Mr. Barney, Geographer and Humanist*, *Geographical Review* 92(2002)1, s. 104-109; A. Sluyter, *Blaut's Early Natural/Social Theorization, Cultural Ecology, and Political Ecology*, *Antipode* 37(2005)5, s. 975.

⁵⁴ Por. C. E. Cordova, *Millennial Landscape Change in Jordan: Geoarchaeology and Cultural Ecology*, University of Arizona Press, Tucson 2007.

⁵⁵ Por. K. S. Zimmerer, *Ecology as Cornerstone and Chimera in Human Geography*, w: *Concepts in Human Geography*, red. C. Earle et al., Rowman & Littlefield Publishers, Lanham 1995, s. 161-188; tenże, *Cultural*

Powszechnie znanym przykładem praktycznego zastosowania ekologii kulturowej są badania Nettinga wśród rolniczego plemienia Kofyar w Nigerii. Na ich podstawie doszedł on do przekonania, że należy uściślić pewne ogólne terminy użyte przez Stewarda (np. pojęcie „instytucji społecznej”). Proponuje też wprowadzenie gradacji tych instytucji ze względu na stopień ich powiązania z technologią i środowiskiem, a szczególnie z produkcją lub bezpieczeństwem oraz eksploatacją zasobów⁵⁶. Innym przykładem badań inspirowanych ekologią kulturową są prace L.E. Sweet wśród afrykańskich Beduinów. Sweet wskazuje, że istotny wpływ na określenie wielkości „minimalnej jednostki obozowej” ma użyta technika – wielbłąd, jako środek transportu. Podkreśla znaczącą rolę środowiska, które dostarcza zwierzętom paszy. Ten ostatni czynnik ma duże znaczenie w kształtowaniu wielkości grup ludzkich. Na wyróżnienie zasługuje także czynnik zagrożenia, który również wpływa na liczebność beduińskich obozowisk⁵⁷. Do koncepcji Stewarda nawiązują i potwierdzają skuteczność jego metody badania terenowe Engertona, który prowadził prace wśród czterech afrykańskich plemion, zajmujących się zarówno pasterstwem, jak i rolnictwem – Hehe, Kamba, Pokot i Sebei. Porównywał społeczności rolników i pasterzy wśród poszczególnych plemion. Badał wpływ, jaki – na funkcjonowanie tych społeczności – miały kwestie związane ze znaczeniem wieku i płci, środowiskiem naturalnym, europejską akulturacją i innymi zagadnieniami⁵⁸.

Inne, niezwykle interesujące, badania z zastosowaniem metody ekologii kulturowej przeprowadził E. Knipe, analizując społeczność żyjącą w szkockiej wiosce rybackiej Moray Firth. Wykazał ścisłą zależność między technologią połowu ryb i przemianami społeczno-kulturowymi. Zbadał zachodzące przemiany w kontekście przejścia od łodzi wiosłowych, poprzez żaglowce, do jednostek napędzanych maszynami parowymi i silnikami spalinowymi wraz z towarzyszącą im zmianą wielkości łodzi rybackich i liczebnością załogi oraz rosnącą specjalizacją⁵⁹.

Na terenie Ameryki Środkowej prace nawiązujące do ekologii kulturowej prowadziły M. Works i K. Hadley. Badały one społeczność Indian Purépecha w centralnej części regionu Michoacán w Meksyku. W analizie degradacji środo-

ecology: at the interface with political ecology – the new geographies of environmental conservation and globalization, Progress in Human Geography 30(2006)1, s. 63-78.

⁵⁶ Por. R. M. Netting, *Hill Farmers of Nigeria. Cultural Ecology of the Kofyar of the Jos Plateau*, University of Washington Press, Seattle-London 1968, s. 16; B. S. Orlove, *Ecological Anthropology*, Annual Reviews in Anthropology 9(1980), s. 246.

⁵⁷ Por. L. E. Sweet, *Camel Pastoralism in North Arabia and the Minimal Camping Unit*, w: *Environment and Cultural Behavior. Ecological Studies in Cultural Anthropology*, red. A. P. Vayda, The Natural History Press, Garden City-New York 1969, s. 164-173.

⁵⁸ Por. R. B. Edgerton, *The Individual in Cultural Adaptation*, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-London 1971.

⁵⁹ Por. E. Knipe, *Gamrie, an Exploration in Cultural Ecology: A Study of Maritime Adaptations in a Scottish Fishing Village*, University Press of America, Lanham-London 1984.

wiska i deforestacji uwzględniły zarówno czynnik ekologiczny, jak i kulturowy. Wskazały na gwałtowne zmiany kulturowe i środowiskowe, jakie zaszły w latach 1990. w dwóch powiązanych ze sobą społecznościach w okolicy Pichátaro, gdzie produkuje się meble oraz Sevina, które dostarcza drewna⁶⁰. Natomiast G. W. Wenzel stosuje ekologię kulturową do badania zwyczajów kanadyjskich Inuitów. Podkreśla znaczenie czynników kulturowych mniej związanych ze środowiskiem przyrodniczym. Autor zwraca uwagę na tradycyjną wiedzę Inuitów oraz ich sposób postrzegania relacji człowiek – zwierzę i jego wpływ na wykorzystanie dostępnej fauny⁶¹. Obecnie ekologia kulturowa wskazuje na zmiany kulturowe spowodowane wprowadzeniem nowych technologii informatycznych, które dokonują głębokich przemian w społecznościach ludzkich i zachęca do głębszej refleksji na ten temat⁶².

Zimmerer pokazuje, że ekologia kulturowa ma wciąż wiele do zaoferowania i – wraz z antropologią polityczną – stanowi podstawę wielu interdyscyplinarnych i nowatorskich ujęć zagadnień środowiskowych⁶³. O aktualności ekologii kulturowej jako metody badawczej najlepiej świadczy liczba opracowań ukazujących się w ostatnich latach na całym świecie.

PODSUMOWANIE

Zapoczątkowana przez Juliana Stewarda ekologia kulturowa przeszła głębokie przeobrażenie i trudno byłoby ją dziś nazwać jednolitą i uporządkowaną koncepcją naukową. Wręcz odwrotnie, można zaobserwować, że identyfikują się z nią uczeni reprezentujący szerokie *spectrum* dyscyplin i badający bardzo różnorodne zagadnienia⁶⁴. Jedynym, co wydaje się ich łączyć, jest wskazywanie na związek między użytą technologią, środowiskiem naturalnym i zachowaniem człowieka. Wielu uczonych zgadza się, że ekologia kulturowa jest dobrą metodą do badania społeczności ludzkich o małej liczebności i ich związku z otaczającym ich środowiskiem przyrodniczym. Wciąż pojawiają się głosy krytyki za stosowanie terminologii zapożyczonej z nauk przyrodniczych do opisu społeczności ludzkich. Zarzuca się jej także redukcjonizm i sprowadzenie wielowymiarowego ob-

⁶⁰ Por. M. Works, K. Hadley, *The Cultural Context of Forest Degradation in Adjacent Purepéchan Communities, Michoacán, Mexico*, *The Geographical Journal* 170(2004), s. 22-38.

⁶¹ Por. G. W. Wenzel, *From TEK to IQ: «Inuit Qaujimaqatunangit» and Inuit Cultural Ecology*, *Arctic Anthropology* 41(2004)2, s. 238-250.

⁶² Por. G. Hawisher, C. L. Selfe, *Becoming Literate in the Information Age: Cultural Ecologies and the Literacies of Technology*, *College Composition and Communication* 55(2004)4, s. 642-692; Anonymous, *Future issues for cultural ecology*, *Intermedia* 28(2000)6/7, s. 54.

⁶³ Por. K. S. Zimmerer, *Cultural ecology...*, art. cyt., s. 63-78; S. Mikami, *The Steward Theory and its application to today's World*, <www.fmmc.or.jp/~lab/culeco/mikami-e.html>, (data dostępu: 21.03.2005).

⁶⁴ Por. R. L. Carneiro, *Comments*, *Current Anthropology* 23(1982)4, s. 418.

razu ludzkiej obecności w świecie do „płaskiego” opisu zjawisk ograniczonych do wymiaru fizykalnego⁶⁵.

Można jednak stwierdzić, że – zgodnie z zamysłem Stewarda – ekologia kulturowa jest wciąż skuteczną metodą badania starych i nowych problemów, dotyczących wzajemnego oddziaływania małych grup ludzkich i środowiska. Jest ona szczególnie przydatna w badaniu społeczności zbieracko-łowieckich, pasterskich, przedindustrialnych hodowców, a także współczesnych społeczności wiejskich.

Wydaje się, że koncepcja ta posiada wciąż niewykorzystany potencjał inspirowania użytecznych pomysłów do badania takich czynników, jak zbrojenia, nacjonalizm, kierunki rozwoju produkcji i handlu oraz wielu innych zagadnień, które wypływają z interakcji między kulturami. W dobie globalizacji nie da się już zrozumieć poszczególnych kultur, badając je w odizolowaniu, pomijając adaptacje do innych uczestników globalnej sieci kultur. Dziś historia każdej społeczności staje się historią każdej innej społeczności i każda społeczność staje się środowiskiem innych społeczności. Zdrowy rozsądek podpowiada konieczność interpretowania kultur zarówno z „wewnątrz”, z perspektywy ich wewnętrznych wartości, jak i z perspektywy „zewnątrz”, z kontekstu środowiska zewnętrznego, w czym ekologia kulturowa może istotnie pomóc⁶⁶. Nawet artyści zaangażowani w ochronę środowiska naturalnego szukają inspiracji w ekologii kulturowej Juliana Stewarda⁶⁷. Najlepszym dowodem żywotności ekologii kulturowej jest nieustanna refleksja nad tą koncepcją i kolejne próby jej ulepszania, które wraz z konstruktywną krytyką zapewniają jej obecność wśród licznych ujęć analizujących relację człowiek – środowisko naturalne⁶⁸.

THE ROLE OF CULTURAL ECOLOGY IN THE ENVIRONMENTAL STUDIES

Summary

Cultural ecology examines in a systematic way the interdependence between the environment, technology and the patterns of human behaviour. It employs methods typical of the social sciences in order to describe the processes of adaptation and the transformations of the given communities in the natural environment proper for them. Fully developed formulation of cultural ecology took place in Julian Steward's book *Theory of Culture Change* (1955). The idea of cultural ecology initiated by Julian Steward has undergone a serious transformation and today it can hardly be called a uniform

⁶⁵ Por. T. H. Eriksen, *Small Places, Large Issues*, dz. cyt., s. 197.

⁶⁶ Por. M. D. Sahlins, *Culture and Environment: The Study of Cultural Ecology*, w: *Theory in Anthropology. A Source Book*, red. R. A. Manners, D. Kaplan, Aldine Atherton, Chicago-New York 1968, s. 368-373.

⁶⁷ Por. *Land, Art. A Cultural Ecology Handbook*, red. M. Andrews, Royal Society for the Encouragement of Arts, London 2006.

⁶⁸ Por. B. Winterhalder, *Behavioral and Other Human Ecologies: Critique, Response, and Progress through Criticism*, *Journal of Ecological Anthropology* 6(2002), s. 4-23; A. Johnson, *Reductionism in Cultural Ecology: The Amazon Case*, *Current Anthropology* 23(1982)4, s. 416-418.

and coherent scientific concept. On the contrary, one can say that it attracts scientists representing a very wide spectrum of disciplines and who examine very diverse phenomena. The only thing they seem to have in common is the fact that all of them point to the connection between the technology used, the natural environment, and human behaviour. Cultural ecology is a still valid method of analysing old and new problems concerning the interdependence of small groups of people and the natural environment. It is particularly useful for examining the communities of hunter-gatherers, pastoralists, preindustrial cultivators as well as contemporary rural societies. It seems that this concept still has potential, which has not been fully employed yet. The best proof for the vitality of this idea is constant reflection concerning it and the successive attempts at improving it; together with the voices of constructive criticism they warrant that cultural ecology holds its place among several other approaches analysing the relationship between man and the natural environment.

Keywords: cultural ecology; Julian Haynes Steward; environmental anthropology

Nota o Autorze: DR RYSZARD SADOWSKI SDB – adiunkt przy Katedrze Kulturowych Zachowań Przystosowawczych w Instytucie Ekologii i Bioetyki UKSW w Warszawie. W badaniach podejmuje zagadnienia z zakresu antropologii środowiskowej, szczególnie ekologii kulturowej Juliana Haynesa Stewarda oraz religijnych aspektów ekologii człowieka.

Słowa kluczowe: ekologia kulturowa; Julian Haynes Steward; antropologia środowiskowa